

BARBARA I MAREK ZYGMAŃSCY

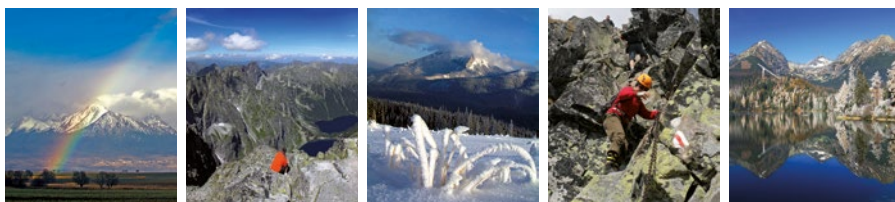
NAJPIĘKNIEJSZE SZLAKI I ZAKĄTKI TATR

ATLAS TATR

POLSKICH I SŁOWACKICH

BARBARA I MAREK ZYGMAŃSCY

NAJPIĘKNIEJSZE SZLAKI I ZAKĄTKI TATR

ATLAS TATR

POLSKICH I SŁOWACKICH

Spis treści

INFORMACJE OGÓLNE	3	Dolina Białej Wody Kieżmarskiej	116
TURYSTYCZNE		Doliny Łomnicka i Huncowska	118
MIJSCOWOŚCI PODTATRZAŃSKIE	20	Dolina Zimnej Wody	120
Polskie miejscowości podtatrzańskie	20	Doliny Wielicka i Batyżowiecka	128
Słowackie miejscowości podtatrzańskie	27	Dolina Mięguszwiecka	130
		Krywań	136
SZLAKI POLSKICH TATR		SZLAKI SŁOWACKICH TATR	
ZACHODNICH I REGŁOWYCH	50	ZACHODNICH	138
Doliny Chochołowska i Lejowa	52	Doliny Cicha Liptowska i Koprowa	141
Dolina Kościeliska	67	Doliny Kamienista, Bystra, Raczkowa i Jamnicka	144
Dolina Małej Łąki	73	Doliny Żarska i Jałowiecka	153
Dolina Bystrej	76	Dolina Zimnej Wody Orawskiej, Rohacka i Bobrowiecka	160
Inne szlaki Tatr Regłowych	82	ATRAKCJE PODTATRZAŃSKIE	174
SZLAKI POLSKICH TATR WYSOKICH	84	Spisz	174
Dolina Suchej Wody Gąsienicowej	84	Liptów	180
Dolina Białki	92	Orawa	182
SZLAKI SŁOWACKICH TATR		SPIS MAP I LEGENDA	186
WYSOKICH I BIELSKICH	104	INDEKS NAZW	187
Dolina Białej Wody	104		
Dolina Jaworowa	107		
Tatry Bielskie	113		

Tatry w Europie i Karpatach

Na terenie Europy istnieje kilka dużych systemów górskich wypiętrzonych w różnych okresach geologicznych. Najstarsze góry, np. Chibiny, Kambryjskie, Pennińskie i Skandynawskie, zostały w dużej części zerodowane i zrównane. Również wydzwignięte później góry Kantabryjskie, Iberyjskie, Masyw Centralny, Ardeny, Harz, Szumawa, Sudety, Rodopy, Pirin i Ural są obecnie w dużej części wyżynami lub średnigórzami. Najbardziej wysokogórszą rzeźbę mają najmłodsze łańcuchy, wypiętrzone w trwającej do dziś orogenezie alpejskiej. Na naszym kontynencie są to m.in. Pireneje, Góry Betyckie, Alpy, Apeniny, Karpaty, Stara Planina, Góry Dynarskie, Góry Krymskie i Kaukaz. Najrozleglejším systemem gór Europy Środkowej, zajmującym ponad 200 tys. km², są **Karpaty** leżące na terytoriach Austrii, Czech, Słowacji, Polski, Węgier, Ukrainy i Rumunii. Ich łańcuch ma kształt długiego łuku wygiętego na północny wschód pomiędzy dwoma przełomami Dunaju: zachodniego koła Wiednia, który oddziela je od Alp, oraz Żelaznej Bramy na południowym wschodzie, odgraniczającej je od Bałkanu. Ze względów geologicznych i morfologicznych zwykle wyróżnia się trzy części Karpat: Zachodnie, Wschodnie i Południowe. W Karpatach Zachodnich wyróżniono: fliszowe Zewnętrzne Karpaty Zachodnie, Centralne Karpaty Zachodnie oraz Wewnętrzne Karpaty Zachodnie. Najwyższymi górami w całych Karpatach są **Tatry**, usytuowane w Centralnych Karpatach Zachodnich, na granicy Słowacji i Polski. Choć zajmują powierzchnię zaledwie 790 km² (ok. 0,4% powierzchni Karpat), znajdują się tam liczne szczyty przekraczające 2600 m n.p.m. z **Gerlachem** (Gerlachovský štít; 2655 m n.p.m.) na czele, najwyższym wierzchołkiem całych Karpat. Z powodu wysokości Tatr i znacznego ich wysunięcia na północ przez dziesiątki tysięcy lat (w kilku okresach) zalegały tam lodowce. Podczas maksimum ostatniego zlodowacenia w Tatrach było 55 lodowców o powierzchni ok. 280 km² i objętości lodu prawie 25 km³. Najsilniej zlodowacone były Tatry Wysokie, gdzie zasięg moren wskazuje, że lodowce wychodziły daleko poza góry. Efektem ich działalności jest charakterystyczna alpejska rzeźba powierzchni. W Tatrach Zachodnich lodowce najczęściej zajmowały tylko górne części dolin, więc ich ujściowe

odcinki wyrzeźbiła erozja rzeczna. W Tatrach Bielskich występowały niewielkie lodowczyki modelujące tylko północne stoki.

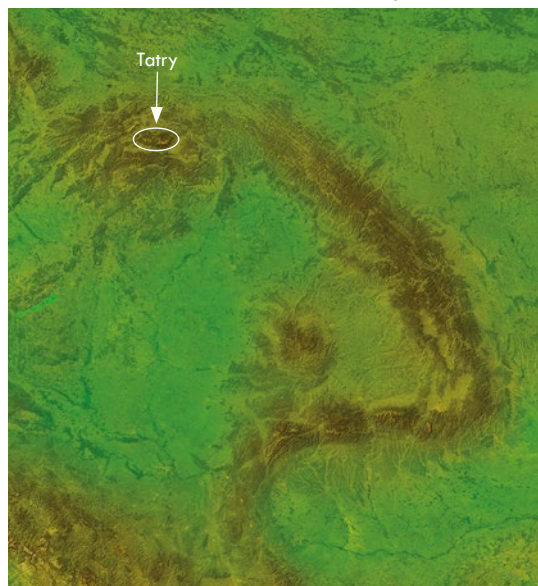
Otoczone przez obszerne kotliny podgórskie Tatry wywyższają się ponad teren nawet 2000 m, co potęguje wrażenie ich ogromu. Najlepiej widać to z usytuowanej na południowym wschodzie Kotliny Popradzkiej, w której miasto Kieżmark znajduje się na wysokości 626 m n.p.m., a odległa o 15 km Łomnica wznosi się na 2634 m n.p.m. Również panoramy na Krywań z Kotliny Liptowskiej lub od północy z Kotliny Nowotarskiej uwidaczniają znaczne przewyższenie gór.

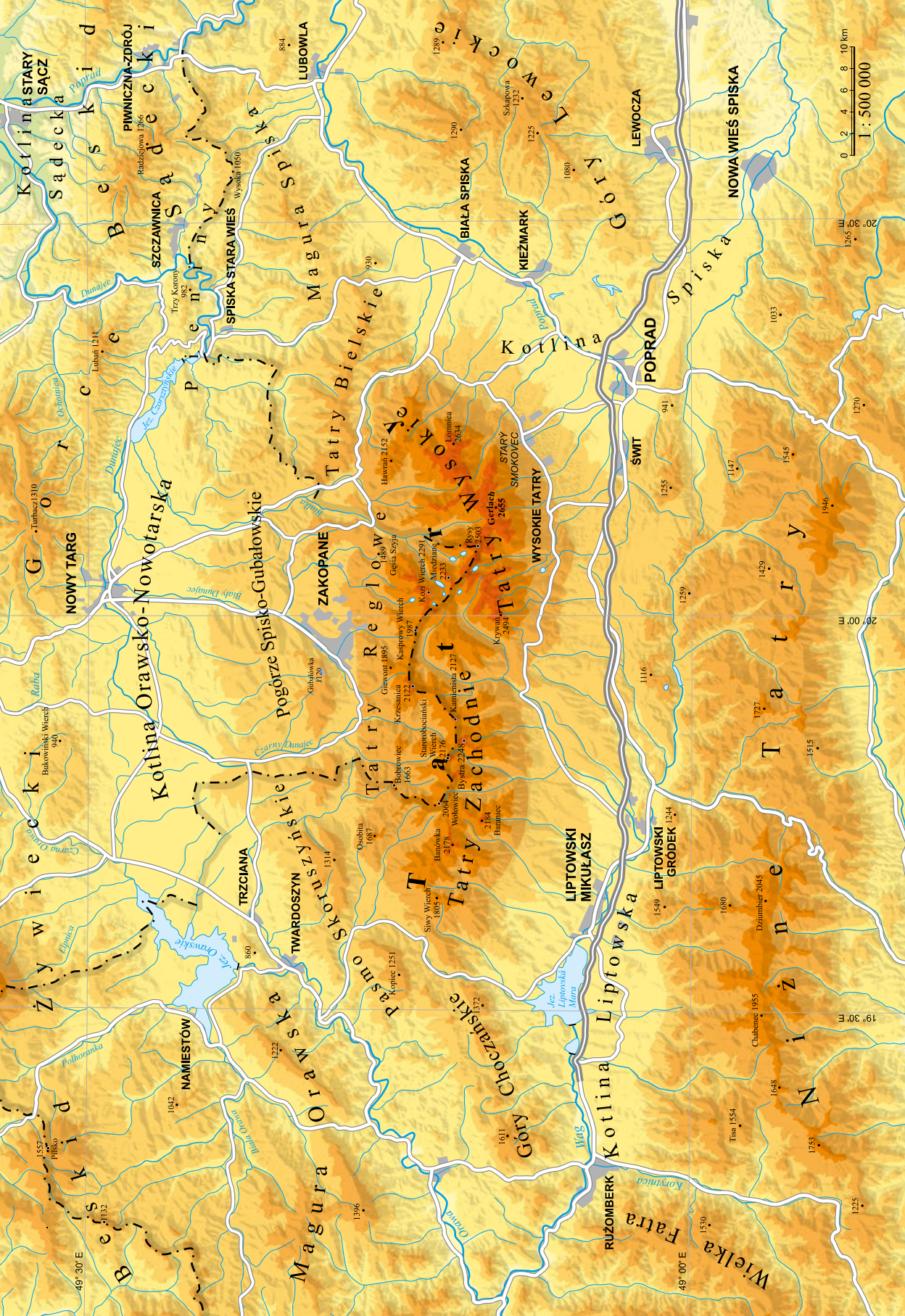
Od północy bezpośrednio z Tatrami sąsiaduje długie tektoniczne obniżenie zwane Bruzdą Podtatrzańską (na południe od Pogórzy Przedtatrzańskich, m.in. Pasma Gubałowskiego), w którym leżą prawie wszystkie miejscowości turystyczne północnych skłonnów, od Zuberca i Orawic przez Kościelisko, Zakopane, Podspady po Zdziar.

Granice Tatr

Najnowsze badania naukowców polskich i słowackich dotyczące granic, podziału, przebiegu grzbietu głównego i wykaz dolin walnych zostały opubliko-

Tatry w łańcuchu Karpat (zdjęcie satelitarne) ▼

Kotlina Orawsko-Nowotarska

Magura Spiska

Magura Spiska

Magura Spiska

Magura Spiska

Magura Spiska

Magura Spiska

Magura Spiska

Magura Spiska

Magura Spiska

Kotlina Orawsko-Nowotarska

Magura Spiska

Magura Spiska

Magura Spiska

Magura Spiska

Magura Spiska

Magura Spiska

Magura Spiska

Magura Spiska

Magura Spiska

Kotlina Orawsko-Nowotarska

Magura Spiska

Magura Spiska

Magura Spiska

Magura Spiska

Magura Spiska

Magura Spiska

Magura Spiska

Magura Spiska

Magura Spiska

Kotlina Orawsko-Nowotarska

Magura Spiska

Magura Spiska

Magura Spiska

Magura Spiska

Magura Spiska

Magura Spiska

Magura Spiska

Magura Spiska

Magura Spiska

Kotlina Orawsko-Nowotarska

Magura Spiska

Magura Spiska

Magura Spiska

Magura Spiska

Magura Spiska

Magura Spiska

Magura Spiska

Magura Spiska

Magura Spiska

Kotlina Orawsko-Nowotarska

Magura Spiska

Magura Spiska

Magura Spiska

Magura Spiska

Magura Spiska

Magura Spiska

Magura Spiska

Magura Spiska

Magura Spiska

Kotlina Orawsko-Nowotarska

Magura Spiska

Magura Spiska

Magura Spiska

Magura Spiska

Magura Spiska

Magura Spiska

Magura Spiska

Magura Spiska

Magura Spiska

Kotlina Orawsko-Nowotarska

Magura Spiska

Magura Spiska

Magura Spiska

Magura Spiska

Magura Spiska

Magura Spiska

Magura Spiska

Magura Spiska

Magura Spiska

Kotlina Orawsko-Nowotarska

Magura Spiska

Magura Spiska

Magura Spiska

Magura Spiska

Magura Spiska

Magura Spiska

Magura Spiska

Magura Spiska

Magura Spiska

Kotlina Orawsko-Nowotarska

Magura Spiska

Magura Spiska

Magura Spiska

Magura Spiska

Magura Spiska

Magura Spiska

Magura Spiska

Magura Spiska

Magura Spiska

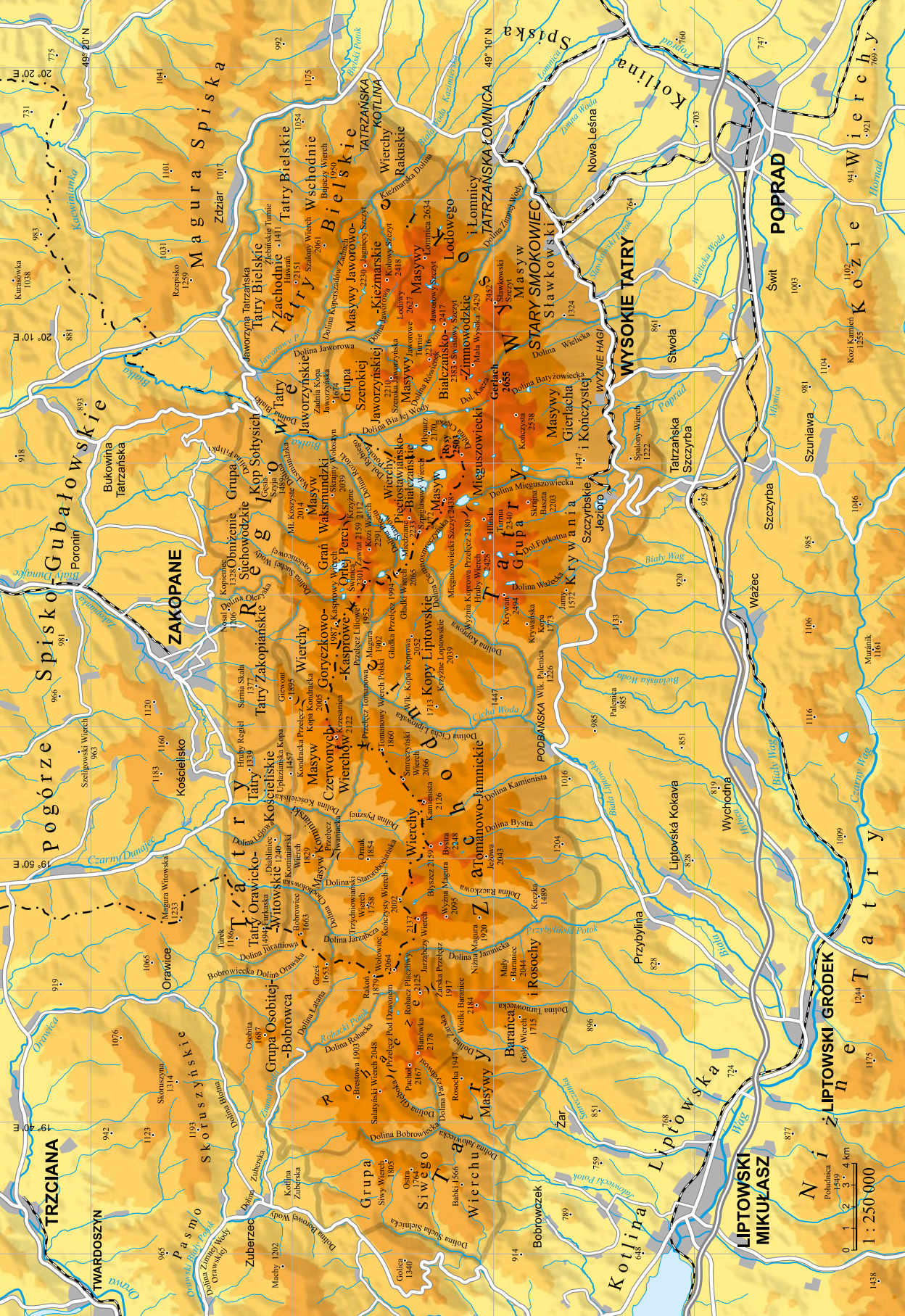
wane w wydany w 2015 r. *Atlasie Tatr. Przyroda nieożywiona*. Według tego opracowania granica wyznaczająca Tatry ma w uproszczeniu następujący przebieg:

- na zachodzie wyznacza ją Przełęcz Jaworzyńska (Hutianske sedlo, 1185 m n.p.m.) oddzielająca Białą Skalę od Holicy (1340 m n.p.m., w Górach Choczańskich),
- z Przełęczy Jaworzyńskiej granica schodzi do drogi Liptowski Mikułasz–Zuberec przy leśniczówce Biała Skala i drogą wiedzie ok. 2 km na północ, a następnie wyraźnym podnóżem gór na Brestową tuż poniżej Brestowskiej Jaskini (Brestovská jaskyňa) i rezerwatu Maćie diery,
- dalej granica biegnie na północny wschód na przełęcz Borek i na wschód do wylotu Doliny Bobrowieckiej, poniżej ujścia Juraniowej Cieśnawy, a następnie południowym stokiem Doliny Cichej Orawskiej na polanę Molkówka,
- południowymi obrzeżami Siwej Polany i polany Białego Potoku do ujścia Doliny Kościeliskiej, a następnie wzdłuż Drogi pod Reglami do Doliny Bystrej na wysokości Księżówki,
- dalej biegnie północnymi podnóżami Nosala, potem prawie prostą linią na Brzeziny i następnie na południe od Drogi Oswalda Balzera na Polanę Zazadnię,
- podnóżami Gołego Wierchu do serpentyn na Drodze Oswalda Balzera i prostą linią do Jaworzyny Tatrzańskiej,
- Jaworowym Potokiem do Podspadów, 1 km Drogą Wolności, a potem dnem dolinki na Podspadzkie Siodło (1102 m n.p.m.), dolinami Średnickiego Potoku, a następnie Bielskiego Potoku do Tatrzańskiej Kotliny,
- pod stokami Kobylego Wierchu na zachód od budynków kompleksu leczniczego do leśniczówki, a potem podnóżami Steżek na północny zachód od drogi do Tatrzańskiej Łomnicy (Zbójnickim Chodnikiem i przedłużając go linią) i wzdłuż Drogi Wolności do Starego Smokowca,
- od Starego Smokowca poniżej Drogi Wolności na zachód aż do wyraźnego przełamania stoku nad Tatrzańską Szczyrbą i następnie do miejsca, gdzie Biały Wag przecina Drogę Młodzieży,
- drogą do Trzech Studniczek i stokami Grunika do Doliny Koprowej, pozostawiając poza Tatrami Wielką Palenicę (1226 m n.p.m.),
- wzdłuż Koprowego Potoku, a potem Białej Liptowskiej na Podbańskie i Drogą nad Łąkami do wylotu Doliny Jałowieckiej,
- od wylotu Doliny Jałowieckiej przełamaniem stoku (granicą TANAPU) do ujścia Suchej Doliny, a następnie jej dnem na przełęcz Javorina.

W tak zakreślonych granicach Tatry mają powierzchnię 790 km². Tatrzańskie parki narodowe (TPN i TANAP) obejmują całe Tatry, a w kilku rejonach znacznie poza nie wykraczają. Szczególnie duże obszary należące do TPN na północ od Tatr znajdują się pomiędzy Murzasichllem a Małym Cichym, Małym Cichym a Doliną Porońca oraz pomiędzy drogą z Głodówki do Łysej Polany a granicą państwa. Do TANAP na północy należą tereny pomiędzy granicą państwową a grzbietem Bryjów Wierch–Rzepisko–Zdziarska Przełęcz, znajdujące się w Magurze Spiskiej. Na wschodzie TANAP zajmuje lasy i łąki nawet 5 km w dół od Drogi Wolności, po granice wsi Rakusy, Młynce, Stráne pod Tatrami, Stara i Nowa Leśna. Na południu pod zarządem TANAP znajdują się tereny po granice wsi Gerlachov i Mięgoszowce oraz pas lasów szerokości 2–3 km poniżej Drogi Młodzieży. Dopiero na zachód od Podbańskiej granica TANAP zasadniczo przebiega Drogą nad Łąkami, czyli pokrywa się z granicą Tatr. Całe miasto Wysoke Tatry, osada Szczybskie Jezioro i część Zuberca leżą w granicach TANAP. W granicach parków narodowych znajduje się 955 km² powierzchni. W odróżnieniu od granicy gór granice parków są zwykle dobrze oznaczone na drogach prowadzących na ich terytorium (z wyjątkiem słowackich miejscowości na terenie TANAP).

Podział Tatr

Według *Atlasu Tatr. Przyroda nieożywiona* i innych prac Jarosława Balona, Miłosza Jodłowskiego i Pawła Kręza podział Tatr jest łatwy do wskazania w terenie. Góry dzielą się na cztery główne części różniące się budową geologiczną, morfologią, a w związku z tym szatą roślinną. Wzdłuż całej północnej granicy wąskim pasem rozpościerają się **Tatry Reglowe**, obejmujące na zachodzie, na terytorium Słowacji, grupę Turka i Furkaski po Dolinę Juraniową. Ich południowa granica schodzi z Juraniowej Przełęczy potokiem Głębowiec na Polanę pod Jaworki i biegnie podobnie jak Ścieżka nad Reglami (oczywiście niedokładnie wszelkimi zakosami szlaku) na wschód. Z polany Kalatówki wznosi się Dolinę Kasprową na Jaworzyńską Przełęcz i Małą Kopę Królową. Stąd niemal prostą linią wiedzie na wschód przez Herbiak, polanę Pańszczyca, Rówień Waksmundzką na polanę Palenica Białczańska. Następnie Dolinę Białki do ujścia doliny Rozpadlina na polanę Biała Woda, Rozpadliną w górę na przełęcz Moczydła, a dalej na wschód w poprzek Doliny Szerokiej na południe od Babosia do Doliny Jaworowej i Jaworowym Potokiem do jego

wypływu z Tatr. Powierzchnia tak opisanych Tatr Reglowych to 87,5 km², a najwyższym wzniesieniem jest Zadnia Kopa (Zadná kopa, 1674 m n.p.m.) w północnym grzbiecie Szerokiej Jaworzyńskiej.

Leżące na wschodzie **Tatry Bielskie** graniczą poprzez dolną część Jaworowego Potoku z Tatrami Reglowymi, a dalej na wschód z Tatrami Wysokimi. Rozdzielająca je linia biegnie przez Dolinę Koperszadów Zadnich, Przełęcz pod Kopą, odcinkiem Kieżmarskiej Białej Wody, a następnie pomiędzy Ryniasem a Bujaczym Wierchem do Doliny Siedmiu Źródeł, którą wiedzie na skraj Tatrzańskej Kotliny, gdzie dochodzi do granicy Tatr. Powierzchnia Tatr Bielskich wynosi 56,2 km², a ich najwyższym szczytem jest Hawrań (Havran, 2154 m n.p.m.).

Tatry Wysokie na północnym wschodzie graniczą z Tatrami Bielskimi wzdłuż opisanej wyżej linii przechodzącej przez Koperszady Zadnie i Przednie. Na północy, na linii Mała Kopa Królowa, Waksmundzka Rówień, Palenica Białczańska, polana Biała Woda, przełęcz Moczydła, Babosia Przełęcz, sąsiadują z Tatrami Reglowymi. Na południowym wschodzie i południu aż po Koprowy Potok sąsiadują przez granicę Tatr z Kotliną Popradzką i Szczyrbskim Działem (pofałdowana wyżyna pomiędzy Kozimi Grzbietami a Tatrami i kotlinami Liptowską a Popradzką). Powierzchnia Tatr Wysokich to 286,2 km², a najwyższym szczytem jest Gerlach (Gerlachovský štít, 2654 m n.p.m.).

Granica **Tatr Zachodnich** oddzielająca je od Tatr Wysokich zaczyna się na południe od Tatr Reglowych, w Dolinie Suchej Wody Gąsienicowej. Stąd biegnie na przełęcz Liliowe, schodzi do Doliny Cichej, którą wiedzie w górę na przełęcz Zawory. Dalej schodzi na dno doliny i Koprowym Potokiem do jego połączenia z Białą Liptowską. W tym podziale Kopy Liptowskie są częścią Tatr Zachodnich. Pozostałe granice, na południu i zachodzie, stanowi granica Tatr. Obszar Tatr Zachodnich to 360,2 km², a ich najwyższym punktem jest wierzchołek Bystrej (Bystrá, 2248 m n.p.m.).

Główny grzbiet Tatr łączy punkty najbardziej wysunięte w przeciwnych kierunkach (w Tatrach na zachód i wschód), nie jest rozcięty dolinami przełomowymi i daje się precyzyjnie wyznaczyć w terenie (zob. *Grzbiet główny Tatr – studium metodologiczne*, J. Balon, M. Jodłowski, 2016). Przebiega od Przełęczy Jaworzyńskiej na zachodzie przez m.in. Banówkę (Baníkov, 2178 m n.p.m.), Wołowiec (2064 m n.p.m.), Kasprowy Wierch (1987 m n.p.m.), Liliowe (1952 m n.p.m.), Świnicę (2301 m n.p.m.), Cubrynę

(2376 m n.p.m.), Rysy (2503 m n.p.m.), Zmarzły Szczyt (Popradský ľadový štít, 2390 m n.p.m.), Zadni Gerlach (Zadný Gerlach, 2625 m n.p.m.), Małą Wysoką (Východná Vysoká, 2428 m n.p.m.), Jaworowe Szczyty (Javorové štity, 2417 m n.p.m.), Lodowy Szczyt (Ľadový štít, 2627 m n.p.m.), Przełęcz pod Kopą (Kopské sedlo, 1750 m n.p.m.), Szalony Wierch (Hlúpy vrch, 2061 m n.p.m.) po Kobyli Wierch (Kobyli vrch, 1109 m n.p.m.) na wschodzie. Wszystkie punkty zwornikowe głównego grzbietu można znaleźć na dobrej mapie turystycznej. Dzięki grzbietowi głównemu w Tatrach łatwo można wskazać **doliny walne**, czyli podchodzące pod główny grzbiet i mające ujście już na granicy Tatr i otaczających je innych jednostek fizycznogeograficznych. Zgodnie z powyższymi kryteriami w Tatrach opisano 31 takich dolin o różnej wielkości (m.in. Białki 65,8 km², Suchego Potoku 0,6 km²), średniej wysokości i różnorodnym znaczeniu turystycznym (przez niektóre nie prowadzą żadne szlaki turystyczne). Podział na doliny walne jest bardzo wygodny, a ich ograniczony wysokimi grzbietami teren najczęściej jest celem jednodniowych wycieczek. Bardzo często jedna dolina należała lub była gospodarczo użytkowana przez jedną podtatrzańską wieś, co ukształtowało rejon pod względami społecznymi i kulturowymi. Do najciekawszych pod względem turystycznym należą doliny walne Zimnej Wody Orawskiej, Chochołowska, Kościeliska, Suchej Wody Gąsienicowej, Białki, Jaworowa, Kieżmarska, Zimnej Wody, Mięguszowiecka, Raczkowa, Żarska i Jałowiecka.

Doliny niespełniające kryteriów dla dolin walnych (nie podchodzą pod główny grzbiet), ale będące popularnym celem dla wielu turystów po północnej stronie Tatr to doliny Strążyska, Białego, Olczyśka i Filipka, a po południowej Łomnickiego Stawu, Furkotna i Bystrej.

Główny Europejski Dział Wodny, czyli linia oddzielająca zlewiska mórz Bałtyckiego i Czarnego, tylko na długości ok. 25 km pokrywa się z głównym grzbietem Tatr. Potoki spływające z zachodniej części Tatr należą do zlewni Orawy lub Wagu (i poprzez Dunaj odprowadzają wody do Morza Czarnego), a wschodnią część gór odwadnia Dunajec (stoki północne) i Poprad (stoki południowe), które poprzez Wisłę zasilają Morze Bałtyckie. Granice zlewni czterech głównych rzek odwadniających Tatry prawie idealnie pokrywają się z granicami regionów etnograficznych wykształconych przez stulecia zasiedlenia terenów podtatrzańskich. Zlewisko Dunajca na zachód od Białki to **Podhale**. Zamieszkane przez

Tatry Wysokie od strony Spiszu z widocznym Zamkiem Spiskim ▲

górali podhalańskich zarówno w miejscowościach w Kotlinie Nowotarskiej, dolinach rzek i potoków, jak i na grzbietach Pogórza Podtatrzańskiego. Wyjątkowy przypadek stanowi rzeka Białka, przez wiele setek lat graniczna między Polską a Węgrami. Na jej orograficznie lewym brzegu żyli Podhalanie, a na prawym Spiszacy. Po wiekach biedy i ciężkich warunków życia obecnie Podhale rozkwita jako popularny teren wypoczynku, turystyki i sportu.

W zlewni Popradu i częściowo Dunajca leży **Spisz**, kraina, która swój charakter uzyskała po średniowiecznych najazdach mongolskich, kiedy na spustoszone ziemie sprowadzono osadników pochodzenia niemieckiego. Przybysze zakładali osady na wzór zabudowy miejskiej obok wsi lokalnej ludności. W późniejszych okresach nastąpił olbrzymi rozwój gospodarczy i handlowy wielu takich miasteczek, powstały cenione szkoły i ośrodki o ambicjach naukowych. Badania i opisy Tatr pochodzące ze Spisza są zaliczane do najstarszych i najbogatszych w literaturze przedmiotu. W tamtych czasach jednocześnie żyły obok siebie grupy narodowości słowackiej, niemieckiej, węgierskiej, polskiej i żydowskiej. Przez prawie 380 lat część Spisza należała do Polski (starostwo spiskie) w wyniku zastawienia 13 miast z okolicami za pożyczkę dla Zygmunta Luksemburskiego. Po I wojnie światowej w odpowiedzi na twardą, wielolet-

nią madziaryzację usunięto wiele pamiątek i symboli węgierskich. W okresie prohitlerowskiej Słowacji nastąpiła eksterminacja Żydów i Romów, a po II wojnie światowej wysiedlono prawie wszystkich Niemców. Pomimo wielu zmian Spisz pozostał rejonem o olbrzymiej liczbie atrakcji historycznych i turystycznych, bardzo dobrze zagospodarowanym i rozwijającym ofertę turystyczną w oparciu o walory Tatr.

W zlewni górnego Wagu usytuowana jest historyczna i etnograficzna kraina **Liptów**. Samodzielna żupa liptowska powstała w 1340 r. Przez setki lat podstawą utrzymania ludności tego regionu były rolnictwo, pasterstwo i wyręb drzewa. Nie powstały tu ośrodki typu miejskiego, a postęp techniczny dokonał się dopiero na przełomie XIX i XX w., gdy zbudowano sieć kolejek leśnych, aby ułatwić transport drzewa. Szczególnie w oddalonych od centrum administracyjnego miejscowościach nad Białym Wagiem i Białą Liptowską zachowały się tradycyjne budownictwo, obyczaje i stroje, dlatego do I wojny światowej przetrwała w tym regionie słowacka kultura ludowa (w Wychodnej od 1953 r. odbywa się najstarszy i największy festiwal folklorystyczny na Słowacji). Dziś region rozwija się turystycznie, ale wciąż najważniejsze są okolice zbiornika wodnego Liptowska Mara i północne skłony Niżnych Tatr ze znanymi ośrodkami narciarskimi.

W dorzeczu rzeki Orawy (również na terytorium Polski) leży region **Orawa**. Niewielka, wschodnia jego część przylega do Tatr, a większość terenu jest usytuowana na stokach Działów Orawskich, Magury Orawskiej, Beskidu Żywieckiego i Gór Choczańskich. Do Orawy należy jedna dolina walna (Zimnej Wody Orawskiej), Masyw Osobitej i zachodni fragment Tatr Reglowych. Region oferuje wiele ciekawych miejsc do zwiedzania, wędrowania, wypoczynku i uprawiania sportów górskich. Z historią i materialną kulturą regionu można się zapoznać w skansenie Wsi Orawskiej na Brestowej, a w rejonie Rohaczy odbyć interesujące, ale niełatwe wycieczki. Ponieważ region rozpościera się po północnej stronie grzbietu głównego Tatr, niektóre fragmenty charakteryzują się typową alpejską rzeźbą z licznymi ostrymi graniami, połodowcowymi kotłami wypełnionymi jeziorami i wysokimi progami dolin wiszących.

Na północy obniżenie pomiędzy Górcami a Tatrami, odwadniane przez Czarny i Białe Dunajce, zajmuje Kotlina Nowotarska łącząca się na zachodzie przez niewyraźny pas torfowisk z Kotliną Orawską. Razem z częścią Pogórza Przedtatrzańskiego (pogórza Gubałowskie i Gliczarowskie) należy do historycznej i etnograficznej krainy **Podhale**.

Dla większości Polaków jest to właściwie całe znane Podtatrze, a jego kultura bywa utożsamiana z typowym folklorem górskim. Rzeczywistość jest trochę bardziej skomplikowana, ponieważ zasiedlanie tych terenów przebiegało od XIII w. (Ludźmierz, Nowy Targ) po XVIII w. najpierw dolinami większych rzek, a następnie objęło również grzbiety pogórzy. Ze względu na warunki środowiskowe przyjął się podział na Podhale Niżne i Podhale Skalne (obejmujące powiat tatrzański), gdzie warunki życia były dawniej ekstremalnie trudne, ale za to wykształciły typ górala silnego, odważnego, mądrego, przywiązanego do tradycji i nade wszystko ceniącego niezależność. Taki typ wykreowany przez literaturę przełomu XIX i XX w. pozostał w polskiej świadomości do dzisiaj, choć warunki ekonomiczne bardzo wyraźnie się zmieniły. Podhale oferuje obecnie prawie nieograniczone możliwości wypoczynku, uprawiania turystyki i sportów nie tylko związanych z górami (wspinanie, turystyka górską, narciarstwo zjazdowe), ale także z wodami (spływy rzekami, żeglarstwo na Zbiorniku Czorszyńskim), rowerami i końmi. Niewielka liczba zabytków (najstarsze na Niżnym Podhalu) rekompensowana jest przez wiele cennych drewnianych budowli z początku XX w. oraz wciąż kultywowany folklor.

Tatry Zachodnie od strony Orawy – widok z Pilska ▼

Klimat Tatr

Położenie w łańcuchu Karpat, wysokości bezwzględne i wyniosłość Tatr w stosunku do sąsiednich kotlin i grup górskich powodują specyficzne cechy ich klimatu. Generalnie w górach panuje klimat wysokogórski strefy umiarkowanej ze wszystkimi jego typowymi cechami, przede wszystkim zmianami temperatury w profilu pionowym, mniejszą roczną amplitudą temperatury, znacznymi prędkościami wiatrów na szczytach i dużą częstotliwością wiatrów spadających (typu fen i bora), wzrostem ilości opadów i zachmurzenia w lecie, a także zimowymi inwersjami temperatury pomiędzy partiami szczytowymi a otaczającymi kotlinami. Warunki klimatyczne mają wpływ na szatę roślinną i zwierzętą, ale również działalność ludzi, w tym warunki uprawiania turystyki. Warto przy tym pamiętać, że ze względu na zróżnicowaną rzeźbę terenu na stosunkowo nieodległych terenach mogą panować znacznie różniące się klimaty lokalne.

Wraz ze wzrostem wysokości spada średnia roczna temperatura powietrza (średnio o $0,6^{\circ}\text{C}$ na 100 m), co przekłada się na piętrowy układ klimatów, a wraz z nim roślinności. Przy średniej rocznej temperaturze powyżej $+6^{\circ}\text{C}$ możliwa jest uprawa wybranych zbóż i niektórych warzyw. Odpowiada to warunkom na Podhalu, w jego lepiej nasłonecznionych miejscach. Kolejne rejony o temperaturze rocznej do $+4$, $+2$, 0 i -2°C odpowiadają klimatom umiarkowanie chłodnemu, chłodnemu, bardzo chłodnemu, umiarkowanie zimnemu i zimnemu. Wraz ze wzrostem wysokości generalnie zwiększa się suma opadów, nawet do ponad 2000 mm na rok, w tym śniegu, pokrywa śnieżna dłużej się utrzymuje i zwiększa się liczba dni z przymrozkami. Ciekawym zjawiskiem jest inwersja temperatury, która ma związek ze spływem i zaleganiem w kotlinach cięższego, zimnego powietrza. Temu zjawisku często towarzyszy tak zwane morze mgieł, czyli zaleganie w dolinach chmur, podczas gdy szczyty skąpane są w słońcu przy relatywnie wysokiej temperaturze i prawie bezwietrznej pogodzie. Na linii Kasprowy Wierch–Zakopane inwersja zdarza się około 40 dni w roku (najczęściej w grudniu i styczniu), w tym kilka razy jest bardzo wyraźna.

Innymi charakterystycznymi cechami klimatu Tatr jest bardzo duża częstotliwość, zmienność i siła wiatrów. Na graniach niemal nie zdarzają się dni bezwietrzne. Na Kasprowym Wierchu notuje się 50–80 dni w roku z bardzo silnymi wiatrami (powyżej 15 m/s), z tego ponad połowę stanowi fenowy wiatr zwany halnym, który powstaje, gdy istnieje duża różnica ciśnień pomiędzy wyżem na południo-

wym wschodzie a niżem na północnym zachodzie. Na Podhalu odczuwa się go jako wiejący gwałtownymi porywami bardzo ciepły wiatr. W okolicy grani występują temperatury niewiele ponad 0°C i pada zacinający deszcz, co jest spowodowane oddawaniem wilgoci przez wznoszące się od południa masy powietrza i znacznie szybsze (ok. 1°C na 100 m deniwelacji) ogrzewanie suchego powietrza spadającego na północ. Kilka razy w roku wiatry są bardzo silne, a co kilka lat nawet katastrofalne, powodujące olbrzymie zniszczenia w lasach, liniach energetycznych, a nawet budynkach. Ostatni taki halny, 25 grudnia 2013 r., miał w porywach prędkość do 200 km/godz. i powalił olbrzymią liczbę drzew w dolinach Kościeliskiej, Lejowej i Chochołowskiej. Kilkanaście godzin wcześniej halny zapowiada charakterystyczny ciemny wał chmur nad Tatrami i widoczne z daleka soczewkowe chmury *cumulus lenticularis*.

W korzystnie położonych i zorientowanych miejscach występuje okresowo bardzo silne nasłonecznienie. Dzięki mniejszej grubości warstw powietrza, zmniejszonej zawartości pary wodnej i pyłów spektrum docierającego promieniowania przesuwają się w kierunku ultrafioletu, co jest przyczyną szybkiego opalania skóry podczas graniowych wycieczek latem, a szczególnie zimą.

Klimat i specyfika gleb spowodowały powstanie ogromnej mozaiki biotopów, niespotykanej w żadnym innym zakątku Polski. Te same czynniki wpływają także na warunki uprawiania turystyki i sportów na terenie Tatr. Mimo coraz dokładniejszych prognoz pogody (zawsze jednak obciążonych pewnym błędem), wybierając się na wycieczki, zawsze należy być przygotowanym na możliwość wystąpienia gwałtownych opadów, a w partiach szczytowych nawet śniegu latem, porywistych wiatrów, zalodzeń na północnych stokach, ale i poparzeń słonecznych na południowych. W wypadku oznak zbliżania się burz, częstych w upalne dni, należy postępować bardzo rozsądnie. Przebywanie podczas wyładowań atmosferycznych zarówno na szczytach i graniach, jak i na szlakach z licznymi ułatwieniami w postaci klamer, łańcuchów i żelaznych drabin może być skrajnie niebezpieczne. Bez odpowiedniego, dużego doświadczenia i specjalistycznego sprzętu nawet nietrudne w dobrą pogodę szlaki zimą mogą stanowić poważne niebezpieczeństwo z powodu oblodzenia, kopnego śniegu lub zagrożenia lawinami. Przebywanie w okolicach graniowych podczas halnego może spowodować przewrócenie lub nawet zrzucenie ze ścieżki, a w lesie zagraża zwaleniem się na turystów drzew. Wystarczy zdrowy rozsądek,

prawidłowa ocena możliwości wszystkich uczestników wycieczki lub konsultacja z ratownikami górskimi, aby w trakcie wypoczynku nie zdarzały się wypadki lub wręcz tragedie opisywane w prasie.

Przyroda Tatr

Tatry charakteryzują się największym zróżnicowaniem środowiska przyrodniczego spośród wszystkich obszarów chronionych w Polsce. Część spotykanych tu ekosystemów występuje w innych rejonach kraju, ale takiego nagromadzenia różnych biotopów i siedlisk na tak niewielkim obszarze nie ma w innych regionach kraju. Należy też pamiętać, że duże obszary zostały zdewastowane przyrodniczo przez wyręb, górnictwo, hutnictwo lub wypas. Odbudowa drzewostanu trwa setki lat, nie wszędzie też prowadzą udostępnione szlaki, dlatego nie wszystkie rośliny i zwierzęta można obserwować w naturze nawet podczas szczegółowo zaplanowanych wycieczek.

Z piętrowego układu klimatów wynika piętrowy układ roślinności Tatr. Klimatowi umiarkowanie chłodnemu o temperaturach 6–4°C na północnych skłonach do ok. 1250 m n.p.m. odpowiada roślinność regla dolnego, najczęściej lasy bukowo-jodłowe lub świerkowo-jodłowe w zależności od podłoża. W klimacie chłodnym (4–2°C) do wysokości 1550 m n.p.m. po naszej stronie Tatr rosną lasy iglaste, głównie świerkowe z limbą przy górnej granicy. W klimacie bardzo chłodnym o rocznych temperaturach pomiędzy 2 a 0°C do wysokości 1850 m n.p.m. rosną głównie krzewy kosodrzewiny z domieszką jarzębiny, brzozy karpackiej i wierzybki śląskiej. Tereny, na których panuje klimat umiarkowanie zimny o średniej temperaturze poniżej 0°C, a powyżej -2°C na wysokościach do 2200 m n.p.m. mniej strome powierzchnie porastają wysokogórskie murawy z sitem skuciny, boimki dwurzędowej, kostrzewy niskiej i wieloma wysokogórkimi roślinami kwiatowymi (pierzchnica mała, omieg kozłowiec, sasanka biała, starzec karpacki – w zależności od podłoża). Tam, gdzie średnioroczna temperatura jest niższa od -2°C, w klimacie zimnym, po wierzchołki najwyższych szczytów, w piętrze turni można zobaczyć ponad sto gatunków traw, roślin kwiatowych i paprotników. Poza tym rosną tam mchy i porosty pokrywające wymyślnymi wzorami powierzchnie głazów.

Warto pamiętać, że tylko w Tatrach można tak wyraźnie zobaczyć piętrowy układ roślinności, a podczas jednodniowej wycieczki poznać wszystkie jego elementy. W każdym z pięter występują polany, skał-

ki, doliny potoków i stożki materiału zwierzelinowego porośnięte specyficzną dla danego typu środowiska roślinnością. Tatry są jedynym w Polsce miejscem, gdzie występują takie rośliny jak limba, wiechlin granitowa, warzucha tatrzańska i sasanka słowacka. Równie cenne gatunki to szarotka alpejska, goryczka krótkolodygowa, tojad mocny, gółka wonna, goryczka kropkowana, dębik ośmiopłatkowy, częściowo owadożerny tłustosz alpejski oraz wiele porostów.

Świat zwierząt reprezentuje w Tatrach ponad 8 tys. gatunków. W większości są to niezauważane przez turystów bezkręgowce (owady, mięczaki), ale jest też wiele ptaków i ssaków niewystępujących nigdzie indziej w Polsce. Przede wszystkim należy wspomnieć o symbolu Tatr, kozicy, która po setkach lat izolacji od populacji z innych części Karpat i Alp stała się podgatunkiem endemicznym. Razem z endemicznym świstakiem była zagrożona całkowitym wyginięciem już w połowie XIX w. i dopiero ustawa Sejmu Krajowego dla Galicji z 1868 r. razem z powołaniem uzbrojonych strażników (znakomitych przewodników, a wcześniej zapalonych kłusowników Jędrzeja Wali i Macieja Sieczki) uratowała populację, do dziś uważane za krytycznie zagrożone. Ze względu na niewielką liczbę tych zwierząt w polskich Tatrach

Tatrzańska kozica ▼

oraz płochliwość niełatwo spotkać je przy szlaku, ale ich liczba od powołania parków narodowych powoli rośnie. Z rzadkich dużych drapieżników w polskich Tatrach żyje kilkanaście niedźwiedzi brunatnych i kilka rysów – ten ostatni gatunek to najbardziej tajemniczy i skryty ssak tatrzański. W lasach licznie występują jelenie i sarny, żywiące się nimi dwie nieduże watahy wilków, lisy, a w potokach wydry. Z ponad stu gatunków ptaków lęgowych wyróżniają się orły przednie, niezwykle kolorowe pomurniki, podkradające turystom jedzenie orzechówki oraz występujące tylko w górach siwerniaki i płochacze halne (wbrew nazwie oba gatunki wcale nie takie płochliwe i chętnie dające się podkarmiać). Jaszczurki i żmije zygzakowate można latem dostrzec aż po piętro kosodrzewiny, ale kilka gatunków tatrzańskich płazów żyje tylko w okolicy nisko położonych jezior.

Ochrona tatrzańskiej przyrody

Od czasów wkroczenia w Tatry człowieka, ok. 600–800 lat temu, nastąpiła szybka degradacja zasobów przyrodniczych. Pasterstwo, górnictwo, hutnictwo i przetwórstwo drewna przyniosły wyręb lasów (w pierwszym rzędzie najcenniejszych gatunków drzew), wycinanie kosodrzewiny, erozję powierzchniową i zanieczyszczenie wód. Nieumiejętne zalesianie (w celu zapewnienia maksymalnego przyrostu drzew), wprowadzenie obcych gatunków zwierząt, a od końca XIX w. coraz bardziej masowa turystyka pogłębiały zmianę stosunków przyrodniczych w Tatrach. Prawie jednocześnie z powstaniem towarzystw turystycznych w II połowie XIX w. podjęto próby powstrzymania tych niekorzystnych procesów. W polskich Tatrach pierwszymi konkretnymi działaniami było wykupienie w 1889 r. przez hrabiego Władysława Zamoyskiego dóbr zakopiańskich wraz z dużą częścią Tatr z dalekośnym celem przekazania ich na park przyrody. Prawie natychmiast zaczęto zalesianie i wysadzanie limb. W okresie międzywojennym powstała Państwowa Rada Ochrony Przyrody, uchwalono Ustawę o ochronie przyrody dającą podstawy prawne do utworzenia parków narodowych, a Skarb Państwa przejął lub wykupił kolejne tereny tatrzańskie. Ale nie wszystko zmierzało w dobrym kierunku. Na potrzeby turystyki z pogwałceniem prawa wybudowano kolejkę linową na Kasprowy Wierch oraz hotel na polanie Kalatówki, zwiększała się też liczba wypasanych owiec. Dopiero 1 stycznia 1955 r. utworzono **Tatrzański Park Narodowy**, pod który wykupiono lub przejęto pozostające poza zarządkiem Skarbu Państwa

tereny w Tatrach. Obecnie powierzchnia TPN wynosi ok. 212 km², z czego 182 km² jest własnością Skarbu Państwa, a pozostała część w większości należy do Wspólnoty Leśnej Ośmiu Uprawnionych Wsi. Prawie 70% powierzchni porastają lasy i kosodrzewina. Na hale, murawy naskalne, turnie i jeziora przypada zaledwie 30%. Większość, bo aż 12,3 tys. ha, objęta jest ochroną bierną (ścisłą), 2,7 tys. ha ochroną krajobrazową, a na 6,1 tys. ha prowadzi się ochronę czynną polegającą głównie na odnowie i przebudowie lasów.

W 1950 r. ówczesna Czechosłowacja utworzyła we wschodniej części gór **Tatrzański narodny park** (TANAP). Stopniowo przyłączono do niego całe słowackie Tatry Zachodnie oraz tereny w Magurze Spiskiej i Kotlinie Popradzkiej, zwiększono też powierzchnię otuliny właściwych lasów tatrzańskich. Z drugiej strony na terenie TANAP istnieje zabudowa i komunikacja typu wypoczynkowo-wczasowego, a nawet miejskiego. Głównym zadaniem TANAP i Statnych Lesov (Lasów Państwowych, które zarządzają zasobami drewna), szczególnie w ostatnich latach, jest przeciwdziałanie następstwom tak zwanej Velkej Kalamity (huraganowy wiatr z listopada 2004 r., który powalił ok. 3 mln m³ drzew na powierzchni ok. 14 tys. ha) polegające na odnowieniu drzewostanu na zniszczonych terenach. TANAP dysponuje w Tatrzańskiej Łomnicy muzeum i bardzo dużym ogrodem roślin tatrzańskich, w którym można się zapoznać z przyrodą słowackiej części Tatr. TANAP (743 km²) i TPN (212 km²) tworzą łącznie transgraniczny park narodowy, ze względu na szczególne bogactwo i znaczenie uznany w 1992 r. za Rezerwat Człowiek i Środowisko (M&B).

Głównym zadaniem parku narodowego jest zachowanie w jak najbardziej naturalnym stanie całości przyrody na swoim terenie. Aby wybrać najlepsze metody jej ochrony, wykonuje się olbrzymią liczbę badań i obserwacji. Na ich podstawie, ale z zachowaniem pierwszeństwa ochrony przyrody udostępnia się do zwiedzania najciekawsze trasy, miejsca i obiekty. W tym celu wytyczono prawie 750 km szlaków pieszych (w TPN i TANAP wolno poruszać się tylko po znakowanych trasach turystycznych) wiodących na szczyty, do schronisk, jaskiń i innych ciekawych miejsc. Opisano i udostępniono tereny dla narciarstwa zjazdowego, taternictwa i speleologii oraz kilka tras rowerowych. Korzystać z tej infrastruktury można pod warunkiem przestrzegania zrozumiałych, udostępnionych przy każdym wejściu na teren parków narodowych przepisów.

Poznanie i zagospodarowanie Tatr

Tatry były poznawane zapewne już 30 tys. lat temu, kiedy w ich najbliższej okolicy przebywali pierwsi ludzie. Świadczyć o tym znaleźiska odlewowi czaszki i kości neandertalczyków w Ganowcach (15 km na południe od Tatr), datowane na 120 tys. lat przed naszą erą. Najmocniejszych argumentów dostarczają przedmioty i kości z Jaskini Obłazowej, usytuowanej we wzgórzu o tej samej nazwie, pomiędzy Białką Tatrzzańską a Nową Białką, nad rzeką Białką. Poza drobnymi przedmiotami i prymitywnymi narzędziami odkopano tam ozdoby z kłów zwierząt, świstawkę z muszli i wyjątkowy bumerang z kości mamuta, którego wiek określono na ok. 23 tys. lat. Oznacza to, że ludzie przebywali w tym miejscu, gdy w Tatrach trwało ostatnie zlodowacenie.

Już w czasach historycznych, choć nie ma o tym dokładnych relacji pisemnych, Bolesław Chrobry zajął tereny obecnej Słowacji po Dunaj na południu. W 1108 r. przeszły one pod panowanie Węgier jako posag córki Bolesława III Krzywoustego, Judyty. W tamtych czasach otoczenie Tatr było w większości porośnięte zwartą puszczą karpacką, którą przecinały jedynie rzadkie szlaki kupieckie. We wczesnym średniowieczu nie istniały wyznaczone w terenie granice, a państwo rozpościarało się po ostatnie miejscowości uznające władzę danego monarchy. Na pograniczu trwała jednak rywalizacja pomiędzy rodami możnowładców o trwałe zasiedlenie jak największych terenów w celu powiększenia majątków. Takimi terenami były m.in. niezasiedlone pograniczne lasy i góry. Po spustoszeniach spowodowanych najazdami tatarskimi na teren centralnego Spisza sprowadzono duże, zwarte grupy Sasów, Walonów i mieszkańców innych księstw niemieckich, którzy zbudowali większość miast i wiosek w tym rejonie. Od strony polskiej z inicjatywy klarysek z Nowego Sącza oraz cystersów ze Szczyrzyca zasiedlano tereny wzdłuż Dunajca i w Kotlinie Podhalańskiej.

Podobnie rozwój osadnictwa postępował na Liptowie, o którym pierwsze wzmianki pochodzą z 1231 r. Już w 1340 r. powstała tam żupa (województwo) liptowska. Duże wsie w dolinach Wagu i Białej (Ważec, Przybylina, Vychodna) powstały już pod koniec XIII w., a mniejsze na podtatrzzańskich stokach później.

Na Orawie już w 1265 r. powstała węgierska stacja celna w Twardoszynie na trakcie handlowym do Krakowa (polską komorę celną ustanowił w Ja-

blonce w 1368 r. Kazimierz Wielki), którym przewożono sól i miedź. Ale większość wsi na Górnej Orawie powstała dopiero w latach 1561–1614 podczas dużej akcji kolonizacyjnej prowadzonej przez panów Orawy – ród Thurzów, którzy wykorzystali napływ wołoskich pasterzy oraz zachęconych latami wolnizny uciekinierów z Żywiecczyny i Małopolski.

W 1412 r. jako zastaw za pożyczkę od Władysława Jagiełły (37 tys. kop groszy praskich) Jan Luksemburski oddał królowi polskiemu 13 miast spiskich z ich terenami (Lubowla, Podoliniec, Gniazda, Biała i inne), które aż do 1769 r. stanowiły osobne starostwo polskie na terytorium Austro-Węgier. W XVI i XVII w. wiele wsi na północnym Spiszu i Żamagurzu Spiskim zasiedlili polscy uciekinierzy ze starostw sądeckiego, czorsztyńskiego i nowotarskiego, uzupełniając straty lokalnej ludności spowodowane wojnami, epidemiami i klęskami żywiołowymi. Równolegle funkcjonowały też wioski zamieszkałe przez Rusinów (Osturnia, Litmanowa), Niemców (Golembark, Szwabę) i mniej licznych Węgrów, Słowaków, Żydów i Cyganów.

Mimo że stałe osady powstały u północnych podnóży Tatr dopiero pod koniec XVII w., góry zaczęto poznawać i użytkować znacznie wcześniej. Pierwszymi eksploratorami byli zapewne myśliwi i zbieracze ziół oraz poszukiwacze skarbów, które jak powszechnie wierzone w późnym średniowieczu, miały się znajdować w górach. Już w XVII w. powstawały niewielkie zakłady hutnicze w dolinach Chochołowskiej i Kościeliskiej, przerabiające na miejscu wydobywaną na pobliskich stokach rudę, spalającą otrzymywaną na miejscu węgiel drzewny i wykorzystujące energię potoków.

W 1769 r. Austria oderwała od Polski starostwo spiskie, rok później starostwo nowotarskie, czorsztyńskie i dużą część Sądeckiej. Po pierwszym rozbiorze z ziem polskich zagarniętych przez Austrię utworzono odrębną prowincję – Galicję. Dawne królewskie, które Austria przejęła na własność Skarbu Państwa, postanowiono podzielić i sprzedać, aby wspomóc finanse uszczuplone po wojnach napoleońskich.

W 1824 r. sekcję zakopiańską obejmującą Zakopane, Kościelisko, Zubsuche (Ząb i Suche), Ratułów, Stare Bystre, Międzyzערwienie i Maruszynę zakupił Emanuel Homolacz. Trzeba przy tym pamiętać, że w 1806 r. zakupił on również zakłady w Kuźniach. Rodzina Homolaczów była w posiadaniu dóbr zakopiańskich do 1869 r., a następnie sprzedała je baronowi Ludwikowi Eichbornowi. Od 1881 r. dobrami zakopiańskimi władał jego zięć Maurycy Peltz. Ludwik Eichborn i Maurycy Peltz prowadzili w Tatrach

Panorama Tatr Wysokich zamieszczona w dziele Stanisława Staszica *O ziemiordztwie Karpatów i innych gór i równin Polski* ▲

rabunkową gospodarkę leśną. Na skutek zadłużenia Peltza w 1888 r. dobra zakopiańskie wystawiono na licytację i kupił je Jakub Goldfinger, kupiec drzewny z Nowego Targu. Na szczęście licytacja i akt kupna zostały zakwestionowane i obalone. W 1889 r. doszło do ponownej licytacji, w wyniku której dobra zakopiańskie zostały zakupione przez właściciela Kórnika w Wielkopolsce, hrabiego Władysława Zamoyskiego.

Z powodu powiększania polan przez wycinanie kosodrzewiny i drzew, wypasu w lasach otaczających hale oraz wycinania drzew na potrzeby górnictwa i uzysku węgla drzewnego bardzo szybko zdewastowano olbrzymie połacie lasów. Dopiero wykupienie dóbr zakopiańskich przez Zamoyskiego położyło kres intensywnemu wyrębowi i choć nie zahamowało wzrostu liczby wypasanych owiec i bydła, ocaliło tatrzańskie lasy od całkowitego zniszczenia.

Badania naukowe i opisy Tatr prawie do końca XVIII w. dotyczyły ich strony południowej, głównie spiskiej, gdzie mieszkali wykształceni pastorzy lub przedsiębiorcy o zacięciu naukowym podejmujący wycieczki w góry, aby kolekcjonować rośliny, minerały lub wykonywać panoramy albo mapy. O północnej stronie Tatr można znaleźć nieliczne wzmianki, dotyczące głównie takich ciekawostek jak Morskie Oko. Pod koniec XVIII w. pojawili się w Tatrach badacze, których prace napisane na podstawie samodzielnej eksploracji regionu zachowały walory naukowe do dziś. Byli to m.in. Baltazar Hacquet, który w pracy o górach Austro-Węgier zamieścił obszerny opis Tatr

(1792), Robert Townson, Anglik, który w 1793 r. badał lokalną florę i faunę, dokonał pierwszych barometrycznych pomiarów wysokości w Tatrach, a wyniki swych badań i inne spostrzeżenia ogłosił w książce *Travels in Hungary with a short account of Vienna in the year (1797)*. Stanisław Staszic w licznych artykułach i książce *O ziemiordztwie Karpatów i innych gór i równin Polski* (1815) opisał badania geologiczne. Göran Wahlenberg, wybitny botanik szwedzki, w 1813 r. badał roślinność Tatr, a jego dzieło *Flora Carpatorum Principalium* (1814) jest pierwszym szczegółowym opisem flory Tatr i ich otoczenia. W następnym półwieczu znacznie zwiększyła się liczba badaczy, zakres zainteresowań i liczba publikacji. Ukazały się m.in. wszechstronne prace Ludwika Zejsznera dotyczące geologii i rzeźby terenu Tatr Polskich (1830–1870), w tym pierwsze wydane po polsku, a geograf Wincenty Pol, prowadzący badania na szerokim obszarze Karpat, pisał o Tatrach Polskich w pracach *Rzut oka na północne stoki Karpat* (1851) i *Obrazy z życia i natury* (1869–1870).

Ruch turystyczny w Tatrach datuje się od pierwszej znanej wycieczki, jaką była wyprawa do Zielonego Stawu Kieżmarskiego Beaty Łaskiej w 1565 r. W późniejszych latach odnotowano wejścia na Kieżmarski Szczyt opisane przez Davida Frölicha (1615) i Daniela Speera (1654), a informacje o przewodniku wyposażonym w dodatkowy sprzęt każą przypuszczać, że nie były to rzadkie przedsięwzięcia. Studenci liceum kieżmarskiego mieli w programie nauczania wycieczki z noclegiem w zaimprowowanych szała-

Kuznice – dolna stacja kolei na Kasprowy Wierch w 1938 r. ▲

sach do Doliny Kieżmarskiej, o czym świadczy wiele zachowanych relacji. Później pierwszych wejść na szczyty dokonywali Stanisław Staszic (Łomnica, z noclegiem na wierzchołku), Baltazar Hacquet, Robert Townson i inni, a także prowadzeni przez lokalnych przyrodników urzędnicy cesarscy. W 1793 r. przy źródłach nad Wielkim Stawkowem postawiono pierwszy budynek, w którym przygotowano wygodne noclegi dla odwiedzających te rejony. Dał on początek późniejszej osadzie Stary Smokowiec. Kilkanaście lat później powstało pierwsze schronisko nad Morskim Okiem po północnej stronie Tatr. Od połowy XIX w. coraz więcej osób przyjeżdżało na wypoczynek w Tatrach, dlatego po południowej stronie zaczęto stawiać budynki na wzór kurortów alpejskich, a w Zakopanem przygotowywano specjalne izby w góralskich chatkach na przyjęcie letników. Od 1841 r. odbywały się wycieczki (*národné výlety*) patriotów słowackich na Krywań. W związku z intensywnymi już przyjazdami pod Tatry letników (do kilkuset osób na rok) w 1873 r. powstały Galicyjskie Towarzystwo Tatrzańskie (potem Polskie TT) i Magyarsorzági Kárpát Egyesület (MKE). Zaczęto też publikować przewodniki po Tatrach i okolicy z informacjami o poszczególnych atrakcjach, trudnościach wycieczek i przewodnikach górskich. Po południowej stronie ruch przyjazdowy był ułatwiony poprzez doprowadzenie do Popradu Kolei Koszycko-Bohumińskiej (1871), doprowadzenie kolei zębatej do Szczyrbskiego Jeziora (1896) i tramwajów elektrycznych, a potem kolejki do Starego Smokowca i na Siedółko (Hrebienok) w 1908 r.

Po galicyjskiej stronie Tatr Zakopane zyskało sławę kurortu odpowiedniego dla gruzlików, a jednocześnie dla Polaków ze wszystkich zaborów dawnej Rzeczypospolitej była to oaza wolności myśli i wypoczynku. Przybywali tutaj literaci, poeci, malarze i politycy. Wystarczy powiedzieć, że do wybuchu I wojny światowej wypoczywali i pracowali w Zakopanem tacy sławni wówczas artyści jak Henryk Sienkiewicz, Helena Modrzejewska, Leon Wyczółkowski, Władysław Reymont, Bolesław Prus, Aleksander Kotsis, Stefan Żeromski, Maria Curie-Skłodowska, Józef Konrad Korzeniowski, Józef Piłsudski, Maria Konopnicka, Nepomucen Głowacki, Stanisław Witkiewicz, Walerj Eljasz-Radzikowski, Józef Kraszewski, Kazimierz Przerwa-Tetmajer i wielu innych. Wielu z nich zainteresowało się sztuką, muzyką lub gwarą podhalańską i wykorzystywało góralskie motywy w twórczości. Na podstawie budowy góralskiej chaty i zdobień sprzętów Stanisław Witkiewicz stworzył styl architektoniczny, który zdobył wielką popularność jako narodowy styl polski i zaczął być stosowany w całej Rzeczypospolitej.

Wraz ze wzrostem ruchu turystycznego wzrosła liczba wypadków w Tatrach, dlatego w 1909 r. powstało Tatrzańskie Ochotnicze Pogotowie Ratunkowe (trzecia taka organizacja na świecie). Zakopane było też jednym z pierwszych regionów, które ogłosiły niepodległość Polski i przejęły władzę w październiku 1918 r.

Na ustalenie granic po rozpadzie monarchii austro-węgierskiej i powstaniu niepodległej Polski i Czechosłowacji znaczący wpływ miał skład narodo-

wościowy spiskich i orawskich wiosek na pograniczu. Oba młode państwa przedstawiały narodowość mieszkańców terenów Górnego Spisza, Górnej Orawy i niektórych wiosek podhalańskich w taki sposób, aby planowany plebiscyt, a później decyzja przedstawicieli ententy przyznały im jak największe korzyści terytorialne. Granicę z Polską mimo wielkiej akcji propagandowej przed spodziewanym plebiscytem wyznaczyła Rada Ambasadorów ententy. W jej wyniku większa część Żamagurza Spiskiego z 14 wsiami przypadła Polsce, natomiast na Górnej Orawie do Polski przyłączono 12 wsi położonych na jej północnym krańcu.

W okresie międzywojennym turystyka tatrzańska stała się jeszcze bardziej popularna, co spowodowało budowanie nowych hoteli i pensjonatów we wszystkich podtatrzańskich miejscowościach wypoczynkowych. Mimo protestów Państwowej Rady Ochrony Przyrody przygotowującej projekt parku narodowego wybudowano kolej linową na Kasprowy Wierch. Podobną cztery lata później uruchomiono na Łomnicy. Taternicy przestali korzystać z usług przewodników i wytyczali coraz trudniejsze drogi, nie zwracając uwagi na walory krajobrazowe lub ich przydatność dla turystyki. Można stwierdzić, że o ile do wybuchu I wojny światowej zdobyto wszystkie szczyty i turnie, to w okresie międzywojennym pokonano wszystkie ściany. W obu państwach powstały nowe, masowe organizacje turystyczne, które postanowiły wybudować jeszcze kilka schronisk i wytyczyć nowe szlaki.

Zakopane nie straciło na popularności, a nawet ją zyskało, szczególnie po 1936 r., kiedy nadano mu nazwę zimowej stolicy Polski. Nadal zjeżdżali tu artyści i politycy, a w ślad za nimi nowobogaccy z całego kraju. Wybudowano wielkie korporacyjne sanatoria przeciwgruźlicze dla nauczycieli i studentów, ośrodki lecznicze na Bystrem i w Kościelisku. Przeprowadzono dwukrotnie mistrzostwa świata w narciarstwie klasycznym (FIS), dla których poza kolejką linową przebudowano skocznie narciarskie i trasy biegowe.

W czasie II wojny światowej Zakopane było miastem zamkniętym dla przyjezdnych, ponieważ pełniło funkcję kurortu dla poddawanych rehabilitacji rannych żołnierzy niemieckich. Dodatkowo była tu siedziba gestapo dla całego Podhala, stąd z okoliczności i wykonywania wyroków śmierci. Mimo akcji propagandowej i utworzenia tak zwanego Goralenvolku, którego członkowie za cenę korzyści ekonomicznych kolaborowali z okupantem, na Podhalu działało wiele organizacji niepodległościowych, a przez granicę ze Słowacją przechodzili kurierzy

Państwa Podziemnego. Mimo zakazów prowadzono działalność taternicką i turystyczną, wytyczono nawet kilka bardzo trudnych dróg wspinaczkowych.

Na Słowacji, sprzymierzonej z hitlerowskimi Niemcami, początkowo można było odwiedzać Tatry, choć szpitale i hotele w kurortach zostały zarekwirowane na potrzeby żołnierzy. Dopiero po wybuchu słowackiego powstania narodowego, a szczególnie w jego końcowej fazie, gdy partyzanci wycofali się w góry, Niemcy zaczęli niszczyć schroniska i inną infrastrukturę w celu pokonania przeciwnika. Oswobodzenie terenu Tatr spod okupacji niemieckiej trwało do początku kwietnia 1945 r., gdy Zakopane wyzwolono 29 stycznia 1945 r.

Po II wojnie światowej przywrócono granice ustalone w 1924 r. Najważniejszym dla Tatr wydarzeniem było powołanie parków narodowych, w Czechosłowacji w 1950 r., w Polsce w 1955 r. Powstał w ten sposób transgraniczny obszar chroniący najwyższe góry środkowej Europy wraz z ich unikatowymi ekosystemami, ale do dziś trwa proces ograniczania działalności turystycznej w celu lepszej ochrony tych terenów.

Wszystkie miejscowości podtatrzańskie bardzo się rozwinęły i unowocześniły, stając się w swoich krajach najważniejszymi i najczęściej odwiedzanymi rejonami turystycznymi. Po wstąpieniu Polski i Słowacji do Unii Europejskiej i przyjęciu ich do strefy Schengen zwiedzanie całych Tatr stało się wreszcie łatwe dla wszystkich turystów, choć w górach granicę można przekraczać tylko w kilku punktach.

Turyści w Tatrach – zima 1954 r. ▼

Ważnym elementem ekwipunku tatrzańskiego turysty jest mapa ▲

Jak przygotować się do wycieczki tatrzańskiej

Przed wyruszeniem w góry warto zadać sobie pytanie: po co tam idziemy? Odpowiedź na nie może rozwiązać wiele kolejnych problemów. Jeżeli chcemy tylko kilka godzin odpocząć na świeżym powietrzu, specjalnie się nie męcząc (dla różnych ludzi będzie to oznaczać różny poziom koniecznych do tego sił), najlepiej wybierać dowolny kierunek i atrakcje przy trasie, a w tej sytuacji znaczenie decydujące będą miały odległość i deniwelacja. Natomiast jeżeli planujemy zobaczyć konkretną rzecz na szlaku (widok, rośliny, wspinaczy lub zwierzęta), warto się zastanowić, o jakiej porze dnia będzie największa szansa na dobrą panoramę, zdjęcie lub widok. Od założonego miejsca należy wtedy odliczyć czas podejścia i w ten sposób można łatwo sprawdzić, kiedy trzeba wyjść na szlak. Jeśli celem wycieczki jest odległy, a wymarzony szczyt, poza zaplanowaniem czasu przejścia trasy warto też dobrze przemyśleć zawartość plecaka, np. ograniczyć do niezbędnego minimum ilość zabieranych rzeczy, aby zwiększyć szansę sukcesu.

W każdym przypadku należy zapoznać się z trasą poprzez przeczytanie opisu w przewodniku lub uważne przestudiowanie dobrej mapy, a nawet wypytanie godnej zaufania osoby znającej dany rejon. Jeżeli czas i możliwości pozwalają, warto skorzystać ze wszystkich tych sposobów i porównać uzyskane informacje.

Zagrożenia w górach

Choć brane w tym rozdziale pod uwagę warunki najbardziej odnoszą się do gór średniej wysokości o rzeźbie alpejskiej, leżących w średnich szerokościach geograficznych, mają zastosowanie do wszystkich wycieczek. Zasadniczo Tatry są górami bardzo bezpiecznymi jak na oferowane atrakcje. Nie są bardzo wysokie, a skrajne punkty osiągnąć podczas jednodniowej wycieczki dzieli nie więcej niż 1500 m deniwelacji. Wytyczono tu gęstą sieć dobrze utrzymanych szlaków o trudnościach nieprzekraczających możliwości zwykłego zdrowego człowieka. Z każdego punktu na szlaku można w ciągu 3–4 godz. (w bardzo trudnych warunkach 5–6 godz.) dotrzeć do jakiegoś schroniska lub zamieszkanego siedzib ludzkich. Nie grożą tu trzęsienia ziemi, a większość skał jest lita, więc niebezpieczeństwo lawin kamiennych jest znikome. Zasadniczo nie występują zagrożenia ze strony kłujących lub tnących roślin ani niebezpiecznych zwierząt (niedźwiedź jest o wiele mniej groźny niż jadowite węże, tropikalne pijawki lub roje meszek). Dlatego wydaje się, że największe niebezpieczeństwo stanowią dla siebie sami turyści przeceniający kondycję i siły, niedoceniający zmiany pogody, nieorientujący się w terenie i nieposiadający umiejętności udzielania pomocy.

Pogoda w Tatrach jest zmienna, z dużą ilością opadów i częstymi wiatrami. Występują duże różnice temperatur pomiędzy stokami nasłonecznionymi i zacienionymi. Należy mieć dodatkową odzież chroniącą od wiatru i deszczu, obowiązkowo rękawiczki i czapkę, nie zaszkodzi zabranie dodatkowej ciepłej bluzy, a poza latem też legginsów i skarpet. Nie ze względu na kanciaste kamienie, ale na możliwe śliskie skały po deszczu, a nawet oblodzenie niezbędne są wygodne i wytrzymałe buty na przyczepnej, żłobkowanej podeszwie (typu vibram). Piękna pogoda również może spowodować problemy. Ze względu na rozrzedzoną atmosferę i brak pyłów

Sprzęt do zabrania na każdą wycieczkę:

- apteczka,
- folia NRC,
- telefon z zapisanymi numerami alarmowymi,
- latarka,
- donośny gwizdek,
- mapa,
- kompas (ewentualnie urządzenie GPS z wgranymi aktualnymi mapami rejonu).